

הילולה דרב נתן

עזרא המנחם

א

רבי יעקב בר' יצחק אלנקוה, רבה החדש של קהילה קדושה ספרדים בעיר סקופלייה על גהר וארדאר, בא בשעריה בחמישי בשבת אחר שקיעת החמה. משמשה של העדה, חכם משה בר' שלמה בכר אדרוקי, בא להקביל פניו בבית הנתיבות הרחוק שבתחום הגויים, ועמו מניין יהודים הדוריישיבה שעמדו לפניו דמומים ושחוחי עגוה. מתמת האפילה שירדה לא ראו איש את פני רעהו. היו דומים לעדה שנתקבצה להמתיק סוד. המיית הברכות היתה חלושה. מכורבלים באדרות־שער פסעו באין אומר, כחוזרים מהלוויית המת.

היתה תקופת טבת. ערייה לבנה התפרקדה על פני שדות ויערים. כרכרה מכוסה כילה קמורה דהרה בלי קול, בוססת בשלג הרך. בדרך הלבנה העולה העירה, ורק צלצלי חוזג הקישו במין תרועה עמוקה שנתרסקה ברוח. בתוכה ישבה עדת החכמים, ספונים בחשכתה, עיניהם הערות נוצצות והבל לח נודף מפייהם. הכרכרה קרבה ובאה לתחום העיר ליד גשר הנהר. מכאן התליקה במירון, כמו נשתחררה מכבלים שהידקו אופניה, וחלפה בין שני טורי בתים צפופים ודהוקים שהטילו צל שחור על השלג המחמסמס. מסדקי הבתים נצנצו אורות זעירים, שעם כל קירבתם דומים היו כמבריקים מתוך מעבה יער. קולות ריגוש עלו מפנים הכרכרה; היושבים בה התנערו והמסך הפרוש על אשנבה הורם.

הכרכרה נעצרה בכיכר הקטנה ליד שער צר וקמור. מעל לשער התנשא בית־מידות עתיק ומגובן שחלונות קטנים ורבים נוקבים הזיתו. עליהם סככה תיתורה של גג, ארוכה ומשופעת. הכובשת את צלע הבית בצלה. מאחרי מושבו של הרכב הופשלה יריעה וכמה דמויות היזרוח נתגלו מאחריה. אחד אחד יצאו החכמים מתוך הכרכרה. משמשה של העדה, חכם משה אדרוקי, ניגש עד השער והלם עליו בידית העץ התלויה עליו. לוע שחור נפער כבמטה קסם, ובמין חפזון חרד המקה עדת החכמים פנימה באין אומר.

בירכתי מרתף שומם ורחביידיים דלקה באור קלוש עששית פגומה. חום לטיפ לפף את הבאים שנתאנהו ונשמו לרווחה. הם פסעו מאוששים לעבר מדרגות העץ הלוליניות, הרעועות והחורקות, שהוליכו מן המרתף אל היציע העליון. ביציע העליון דלקו עששיות שהוצבו בפינות. על גבי כנים גבהים עמדו פמוטים כפול־זרוע שאורם הבהב במין רטט תוגה ודומה היה כי רוח נעלמה מרעידה שלהבתם. ר' יעקב בר' יצחק אלנקוה פסע בראש עדת מלוויו לארכו של האולם. לצדו הרתיע חכם משה אדרוקי, ובזרועו הנטויה ובמין מלמול בלי־קול הודה את הדרך לפניו. בירכתי האולם היתה דלת פתוחה אל חדר המשכיות, או בית־עקד הספרים של הרב החדש בקהל קדוש ספרדים בעיר סקופלייה. אש חמה להטה בכירת־הלבנים, והכל עמד בו בחדר הספרים על מכונג, כמו אך לפני שעה קלה עוד ישב על התורה הרב דמתא, שכיהן כאן ארבעים שנה. מחמת יראת־הכבוד בפני רבם החדש החשו זקני העדה, חכם משה אדרוקי היה להם לפה. — השבת וההודיה לבורא עולם — התיז מגרונו בצויחה רפה ונבהל מקול עצמו. — פה משכן כבודו — הוסיף במאמץ להתעשת. בדברו היו פניו מוסבות אל הרב ועיניו כמו ביקשו רחמים עליו ועל העדה. עתה חשו הזקנים לעזרתו ובמין התעוררות פתע אמרו כולם כאחד:

— ברוך בואך בצל קורתנו. תהא תורתך חופפת עלינו מעתה ועד עולם. — שיכלו ידיהם על לבם, הרכינו ראשיהם, עצורי־נשימה, מצפים. — ברוכים אתם לה' — נישא קול ממעבה קרבו של רבי יעקב בר' יצחק אלנקוה. פניו הלבנות היו חמורות וקור גשב בדברו. ישב על כורסה עמוקה והיה בוחן בעיניו העמוקות את החדר.

חכם משה אדרוקי ניתר ממקומו כמתעורר מיקיצה ואמר: — ברשותך אנו פורשים לבתינו. המנוחה והשלחה על מעלתו בתוכנו.

רחש עלה משפתי הוקנים כרשרוש עלים ברוח, ומיד התחילו יוצאים על בהונות רגליהם, כחשים על גבם את שפודי עיניו של הרב. בירכתי החדר עוד עמד חכם משה אדרוקי, ראשו נטוי לפנים ואזניו דרוכות לקלוט מוצא פיו של הרב. ר' יעקב יצחק הרים זרוע כבדה, החפזתה שרוול שחור ורחב, לאות כי אין הוא חפץ מאומה.

עתה היה לבדו. נשם נשימת רוחה ונתקרב אל התלן. סילק מעליו את היריעה והציץ החוצה. הבל פיו כיסה את הזוגית. ניגב הבלו בידו הרכה וזוהר לבן נצנץ לנגד עיניו. החלון נשקף אל חצר גדולה ומרובעת, גדורה בתים קטנים, נכפים, שמשא השלג הרובץ על גגותיהם עוד השח קומתם. לכו היה כבוד. דומה היה עליו שהעיירה כולה ספוגה וחפונה בתוך דליית אמות של חצר זו, שבוי הוא במבצר זעום זה, דמותו הגבוהה והתמורה חפפה על החלון, כבשה את אורו.

דרך פשפש אחורי שבחצר חלף חכם משה אדרוקי, פוסע לאטו, שקוע במחשבות. פתיתי שלג נפל, חדשים, רעננים, והדומיה עמקה. לא בכדי הטרידוהו דאגותיו. כלתה תקופה בחייה של העיירה הקטנה ותקופה אחרת ממשמשת ובאה. הוא, חכם משה אדרוקי, או בכינויו בפי תושבי העיירה, חכם מושון, משמשה של העדה זה שלושים שנה, ניצב עתה על גשר שתי התקופות. חש כובדו של משא שנטען לפתע על כתפיו וכעין סחרחורת תקפתו. אם תמעד רגלו כשהוא ניצב על הגשר, סופה של העדה להוותר לבדה מעבר אחד ורבה החדש, הזר והחמור, מעבר אחר. אולם, בכוחו הוא, חכם מושון, להטות את כף המאזניים לעבר זה או אחר.

— מה משמעותם של הרהורים אלה — עלה קול סביבו, קול מדובב, תובע מענה. הוא נפנה לצדדים. שמא מהלך אדם בעקבותיו? אולם על אף בוחק השלג לא ראה יצור חי. — אין זה כי מקרבי עלה הקול — נענה לעצמו חכם מושון, ממולו כרע בית-הכנסת הקטן, העתיק, שח קומה וקירותיו לבנים וסדוקים. בחללו הבהבה שלהבת ערה, בו ישבו עדיין ותיקים והגו בסתרי תורה, בקבלה ובמשיח בן-יוסף. ליד בית-הכנסת עמד בית תלמוד תורה, תלונותיו אטומים ותרסיו מוגפים, וסביבם ועליהם התרפקו בתי-משכנות דלים, כילדים נפתחים אל חיק הוריהם.

חכם משה אדרוקי עצר מהלכו. לכו הלם וזקוק היה לנשימה קלה. מקום זה מכיר הוא וידע מיום עמדו על דעתו. באחד הבתים הדלים האלה ראה את אור העולם. בבית אביו החסיד חכם שלמה אדרוקי ע"ה ספג את רוח היראה והקדושה העצורה בעצמותיו. כסא הגבאות בקהל עדת ישראל שבעיר סקופלייה עבר אליו בירושה. אך, כסבור הוא, חכם מושון, שיאה לו יותר להיות מכונה משמשה של העדה, שכן לא התנשא מעולם לרדות בה, כאחד תקיף המתנהג כשררה עם בני עדתו. עיקר תפקידו לשרת בקודש. הוא שליח הציבור העובר לפני התיבה בבית הכנסת הגדול, הוא השוחט, הוא המלמד, הוא הדיין, הוא הפוסק הלכות בענייני יום יום. אל כסא הרבנות בעדה הקטנה לא נשא את נפשו מעולם. נהפוך הוא, כי גער בחסידיו, שלאחר פטירתו של הרב דמתא אמרו להטיל משא זה על שכמו.

ואולם נטל חדש וכבד מעיק על כתפיו עתה, כיצד יטה לבו של הרב החדש, ר' יעקב יצחק אלנקוה, היהיר והחמור, המופלג בתורה, לאהבה את העדה, ואף לרחוש כבוד לאמונותיה התמות? תששותיו גוברים עליו וחכם מושון רואה ברוחו והנה בתי העיירה מתמוטטים ומתפוררים, רוח עזה נושבת בהם ומפיצתם לכל עבר. על כן יתעשת. חלילה לו ליפול ברוחו. אם תימוט ידו, צפיר לה לעיירתו חורבן חס ושלוש. ואם איתן יעמדה, תיכון העיירה על תלה, שקטה, רוחשת בצנעה, מצפה לגאולה ולבואו של המלך המשיח.

ב

העיירה סקופלייה שוכנת על גדות נהר וארדאר שבארץ הבאלקאן. קטנה העיירה ונופה הירוק עמוק וקודר. גויים שבה רבים ויהודיה מעטים. הגויים נפוצים בפרוורי העיר התלולים והעקומים, המכוסים צללי אילנות רחבי נוף. אוושת דמדומים מרחפת על מעונותיהם הקטנים והעתיקים, החבויים בין סבכי ירק עבות. שדותיהם משתרעים מאחוריהם, דשנים, רעננים, נושמים נשימה כבדה. בבוקר בבוקר, כצאת החמה, הם יוצאים מנויהם, מידרדרים במורדות על קרונותיהם הארוכים שסוסים חומים מושכים בהם ותוקעים יתדותיהם בכיכר השוק. כאן

הם מוציאים מרכולתם, תנובת שדותיהם, ועד שעת הדמדומים ישוקו. עייפם, קהימבט, ורקמת תנומה פרושה על עיניהם הקרות, ישובו לעת ערב למעונותיהם שאור עגום, בודה, מבליח בהם. הלילה פורש ממשלתו עליהם במוקדם. אפילה ודממה חופפות על נוייהם כעין אפריון, תחתיו הם יושבים צנופים עם נשיהם העבות, כחולות-העין, וטפס כורע לרגליהם באין קול.

נראה הדבר שיצרם של גויים אלה בבאלקאן דעך מכבר, ומשולים הם להר געש שכבה או ליצורים שנתאכזרו. רובם סרבים ומיעוטם תורכים, חסו בצלה של מלכות תוגרמה שדדתה בהם ביד חזקה, כפפה קומתם ומתצה ראשם. דורות רבים של שעבוד עיממו את צליל קולם והקפו את ברכ עיניהם. יצרם ומרצם שקעו פנימה, בשדותיהם, במעונותיהם, בלבם.

עדת ישראל הקטנה בעיירה סקופלייה היתה ספונה ברובע אחד, אף הוא כעין פרוור שנתרע קמעא מן העיר. תחומים טבעיים נתחמו לו. מאחוריו צלו העבות של יער ומלפניו נהר וארדאר הרחב, הסואן, שרוחות-לילה צופנות אימה הומות בו. כל הפרוור אינו אלא שלושה רחובות מפולשים שבקצותיהם תנצנץ יריעת רקיע כחול, זר ושאנן, טורי-בתים נמוכים עומדים משני עבריהם, ואכסדרות עץ עקומות ורעועות כפופות עליהם, פורשות מעטה צל, מחסה מחמה ומגשמי התף של קיץ, מרצפת הרחובות משופעת משני צדדיה ובאמצעיתה אפיק, בו זורמים תדיר מים רדודים, אשר יהפך בימי החורף, לשלולית ארוכה בה צפים גלידי-קרח עכורים, שלווה עמוקה נסוכה על פני הרחובות הרדומים בימות חמה וקופאים בימות השלגים. אולם רחובות אלה אינם אלא כעין פרוודור, באשר מובילים הם אל אותה כיכר עגולה שמצדדיה עומדים בית-הכנסת הגדול, בית המדרש הקטן ובית תלמוד-תורה.

עדת היהודים בעיירה סקופלייה היתה בעלת אמידות צנועה, נסתרת מעין רואים, משלוות-היד שאתו היו מורשת אבותיהם, ודוק: רוב רובו של הישוב הזה היה מורכב, כביכול, שוליות ולאן דוקא אומנים. אם תאמר חייט — קרי מטליא בגדים, אל תאמר סנדלר אלא אושכף, ואם סוחר — הרי סוחר בגדים בלים, ועל זה הדרך כל המלאכות המפרנסות בעליהן, תימה כיצד עדה שלמה עסוקה ראשה ורובה בדברים שבסולת, כדי להתקין מהם, על ידי הטלאה והדבקה, מלבושים וכלי-בית למיניהם. פליאה זו אינה מתיישבת אלא באותה דעה הרווחת בערי הבלקן על דבר תושבי העיירה הזאת, ואף הגויים בכללם, כי קמוצי-יד המה כולם. אמרו עליהם על יהודי סקופלייה, שגם מעונותיהם בנויים טלאים טלאים. כאן נעצו מרפסת רעועה ושם הציבו קורה פגומה; פה הדביקו גג נקוב ושם הרכיבו עלייה רעועה על גבי כרכובה של אכסדרה. אולם בעלי-הדבר עצמם לא הודו בממשותו של לעז זה שהוציאו עליהם יהודים עשירים ובעלי-יחירה בקהילות ישראל שבבאלקאן. אורח חייהם זה היה עצם טבעם ולא היתה בו כל עילה לגנאי.

אך אילו באו אותם יהודים מערי הבאלקאן, העידו על סקופלייה כי עמי-הארצות הם תושביה כולם, כי עתה היו מרכינים ראש בעצב ונאנחים מרה, ואולם רגע משנהו היו מתאוששים כאילו נצנץ להם אור ממרחק, „אמנם לא זכינו כי יגה עלינו אור תורה וכי צדיקים יצאו מחלצינו, אך אמונתנו גדולה ויראת-אלהים שבקרבנו עמוקה“, וכי לא הסבירה להם התורה פנים או לא קנתה את לבם? לא היא. כוח מבינותם תחומים הוצבו לו, ואת אשר החסירה התורה השלימה האמונה, אם בגברים כך, בנשים על אחת כמה וכמה.

לאמונת אלהים זו, התמימה והאפופה מסתורין, נתלוו אמונות אחרות, שניות במעלה, שמקורן בתופעות טבע בכמה מתקופות השנה. הנה, למשל, אותה רוח-לילה הנושבת בשפלת וארדאר בעונת חורף ונישאת על גלי הנהר, בשעה שמתלקחת סערה כלילות קפואי-קרה, מתנשאות אמהות ממיטותיהן, חוטפות פרי-בטנן השוכב בעריסה, ומאמצות אותו באימה אל לבן, רוח זו הנושבת במרחק, מחלות ופחדים נושאת עמה, הפחד — מחלה היא שאין לה ארוכה אלא השבעות ולחשים, תינוק או עול ימים ש„מחלת הפחד“ תתקפנו באחד הלילות האלה, סכנה נשקפת לחייו, כן התהלכו יהודים בעיירה סקופלייה שרויים באימה מפני נשיבתה הנידונית של רוח זו, „רוח הווארדאר“.

עוד אמונה היתה להם ליהודי סקופלייה, הקרוייה בפיהם — „המים המתוקים“, לא הרחק מן העיירה, כמה פריסאות ממנה והלאה, הבוי מעיין מים חמים, כל הימים מבעבעים המים בחובו של המעיין, מפכים במין רטט נסתר, אך לא ישתפכו תוצה, ורק בעונת האביב יתחילו

לפכות, טיפין טיפין, לתוך גומה, וריח עולה מהם עם צליל דק, אומרים כי ריח המים מתפשט והולך על פני כל ישובי האדם מסביב, או יקומו יהודי סקופלייה, שריח המים עלה בנחיריהם, ויחושו אל המעיין לשאוב ארוכה ממימיו, נכים וקשיגורל, נשים עקרות ויודעות-חולי, בעל-ימיה שחורה ומורדפי-פחד הסיחו דעתם מאלהיהם וסגדו למים, למים המתוקים.

ועוד אמונה מופלאה היתה נחלתם של יהודים בעיירה זו. בבית העלמין העתיק, העומד בתחום הגויים ובסמוך לבית הנתיבות, מצויים שני קברים, של רב אחד ומשמשו. עתיקות המצבות מאד, למעלה ממאתיים שנה שקרעות הן באדמה וכתובתן מחוקה. יהודי סקופלייה קיבלו מאבות אבותיהם, כי שני צדיקים בעלי-מופת טמונים שם, צדיקים שהופיעו בעיירה ונפטרו בה לפתע. ומדי שנה בשנה, ביום י"א לחודש שבט, בעיצומה של עונת השלגים, יערכו יהודי סקופלייה הילולה על קבריהם, זו הקרויה בפייהם „הילולה דרב נתן“.

ג

אתות בכירה לה לסקופלייה — סלונקי שמה. זה מראה אחר לה וצביון אחר. גדולה היא והירה, אצילה ושופעת קרני שמש ומצלחות גליליים בהורים. גויים שבה מעטים ויהודיה רבים. „הפיצותי אתכם בגויים“ לא בסלונקי, עיר ואם בישראל, הכותב מדבר, תגרים ובורסקים ושולחנים, חרישת ומלאכה, סבלים, כתפים וסוורים, ספנים ויורדיים, — בכל מלאכה ופרקמטיה עסקו ישראל בסלונקי. הרי יורדייהם: הכלילי-לחיים, עיניהם פחמים וקניהם עבותים ושחורים. חבל סבלים כרוך למתניהם הרחבים כגזעי אלונים, וסרבלי מכנסיהם מתנודדים אתוריהם. כפות רגליהם היחפות שטוחות כטלפי נמרים, ומרחחים בנחיריים שחורים ועמוקים. אותו תרבוש אדום ומעוך החבוש לראשיהם, — אות וסמל הוא לעזוז כוחם וגבורתם. אך מתחת לתרבוש האדום התנוצץ מצח לבן וטהור — מצחם של יהודים שומרי תורה.

ביום חול הומים שוקי העיר הקמורים והאפלוליים מהמוני היהודים מתרוצצים ושוקקים חדות חיים רבה. מדברים הם בקול גדול ובניגון מתמשך, המיוחד להם ליהודי העיר הזאת. נפציצותקו ניתנים לכל עבר בדרדור מחריש אונים, לשונם — לאדינו עסיסת מתובלת מלים תורכיות. בבתי מרוח צוננים שבלב השוק יושבים יהודים על שרפרפי-קש נמוכים וגומעים קהוה תורכית, ויש מהם צמדדים לדלפקים ומשחקים בקוביה, בקלפים ובאישיקוקי, אחרים מתדיינים בצווחות ובעוויות. מוגם הלהט הוא. בעידנא דריתחא ילגמו קהוה תורכית וירווח להם, בעמקם של בתי מרוח אלה עולים באש נתיבי-בשר שריחם מגרה ומסחרר, לעת ערב יעטו עליהם יהודים לגרסם בשיניהם החדות, ונטפי שומן הם ילוקו בשפתיהם העבות, אחר ילפתו בלגימה חריפה מבעירה כליות ולב. אולם מעל לבתי המרוח הללו מצויים בתי תפילה קטנים, הדומים לאיים קטנים בים נרגש; דלתותיהם פתוחות בכל שעות היום והלילה, אדם מישאל שנלאה ממשאו ומתנו יפרוש אל בית הכנסת לפוש בו קימעה ולשפוך לבו בכמה מזמורי תהלים.

אך בשבת או מועד אין להכיר פניהם של חוצות אלה, כלתה רגל מן השוק. שבת גם הנמל שידי יהודים בלבד עסוקות בו כל ימות השבוע. אניה כי תתקרב לנמל עם כניסת השבת, תשליך עגנה ותרכיץ על מרכולתה ומטענה עד צאת השבת. דומה, גם הגלים ינחו בשבת. אמרו: מעולם לא קמה טערה בים ביום השבת.

בצד היהודים הרבים שנפוצו בשוקים, בבתי-המלאכה, בסדנאות ובנמל הים, שבזכותם נתקיים השלטון בידי היהודים בסלונקי דורות רבים, היו יהודים אחרים שתורתם אומנותם, פניהם של הללו שופעים היו גאון ושלוה, וקניהם יורדים על פי מידותיהם, גוים זקוף והילוכם מתון. קול צעדס אינו נשמע ורק משי אדרותיהם מאורש כעלים שהפריחתם הרוח, ישבו להם הללו ימים ולילות בבתי המדרשות ההדורים, שהיו נפוצים בפרוורים, בסניבת המעונות השקטים, וקולות תורתם היהדו בהללם כרוחות טמירות. בדומה לערוצי מים רבים הזורמים ממעיינות ומשקים כל חלקת-שדה וכל נתיב-דשא, גאתה ונחפשטה התורה על פני כל מבראות העיר. אמרו: כוח החיים האיתן והסואן בסלונקי במשך דורות רבים נסמך על יתדות התורה שהיתה פרושה על החיים כמין רקיע שכולו אור.

שלחות יצאו מן העיר סלונקי לתפוצות ישראל בבאלקאן. דמתה סלונקי לאילן גדול, עבות וכבד-גזע, שפארותיו רחבות וצלו פרוש למרחוק. אצילה ויתסנית, שמה עצמה גבאית

על עיירות ישראל הקטנות הנטושות סביבה. קבלו עליהן אותן עיירות מרות זו מאהבה. שכן צמחה להן ממנה תועלת של ממש. כמה וכמה דרכים היו להן לנצל טובה וחגיגה של הגבאית האצילה. ביקשו יהודי הבאלקאן מערי השדה לסחור, ופנו לסלוניקי. נתקבצו בה בימים שלפני פרוס החגים ופרשו סחורתם בשוק. מיד הכירו בהם כי זרים המה. תלבושתם הבלווייה העידה בהם, וכן גיבי לשונם ונגינת דיבורם. היו מהם שפשטו בבתים והציגו מרכולתם לפני עקרות בית. בקול זמר על לשונם הזעיקו אותן לקנות צעיפים רבי-נוי, מטולאי-גוונים, אפודות רחבות יריעה ממשי סגול, מיני ריקמה ותחרים יוקדי-צבע, מעשה ידיהן של נשיהם ובנותיהם. בסליהם קלועי-הנצרים הטמינו אבנים קטנות, אדומות כעין גחלת להטת, רצועות עינבר זהוב ופתילי מחרוזת מרשרשים ומתפתלים כנחשים חיים. על אלה נתנו עינן עקרות הבית, כי על כן סגולות הן מפני כל מרעין בישין.

יהודי עיירות הבאלקאן נתאוו לבקר לפחות פעם בחייהם במטרופולין של האימפריה. ביקור זה היו דוחים לרוב עד שהגיעו בנותיהם לפרקן. אז יטול יהודי מהעיירה סקופלייה מונסטיר, או מהעיירה ניש, את צקלונג, יתעטף באדרות השבת וירד לסלוניקי. מהלך הוא ברחובותיה השוקקים, תר בעיניו ורואה את הודה והדרה, את יהודי החולין סמוקי-הלחיים הנוטפים לשד חיים צהול, ואת יהודי הקודש, שהוד מסתורין והדרת-כבוד חופפים עליהם. ימים ושבועות ישנה בעיר עד שיעלה בחכתו אחד מבעלי המלאכה העלויים אשר יאות להילוות אליה, או אחד מפרחי-החכמים, צעיר וטוב, שנשתוקק לעסוק בתורה במנוחה ובשלווה. אולם יש ושני יהודים קשישים יופיעו בערב שבת באחד מבתי הכנסיות הגדולים ויסבו אליהם תשומת לבו של הקהל, הכרת פניהם תענה בהם כי לא לתור את העיר באו, לסחור בסובה, לדרוש ברופאים או למצוא חתן לבנותיהם. הללו שליחי-מצווה המה שירדו הנה על דעת קהל עיירתם כדי לבחור להם רב ומורה אשר יורה אותם דעה ויהיה אלוף לראשם.

ד

ר' יעקב בר' יצחק אלנקוה הקיץ במוקדם באשמורת האחרונה. אותה מחשבה שעליה נרדם היא היא שהקשה הבורק ברקותיו ועוררתו. הקור בחדר משכבו היה רב והחשכה רבה. רק סילונו אור תיורים הפציעו בעד החלונות כפוליהוגוגיות. פחד נשתרר עליו. קור זה יותר משמרחה בעצמותיו מטיל מורא על לבו. דומה כי מהרהר הוא חרטה על שנקלע לעיר זו שקיבולה כתופן ידו. והרי שבועות רבים שקל בדעתו אם לקבל עליו כהונה זו. כבדו עליו הפצרותיו של רבנו חיים מרדכי פינצי, רבן של כל קהילות הקודש בסלוניקי, הזקן החרוף ועמוק הדעת, עד שנעתר לו. "רוצה אתה לילך לעיר שהתורה ממילא שוכנת ומצויה בה — טען חכם רבנו כנגדו — אין זו רבותא. לך למקום תועים, לעיר שמצויים בה הדיוטות לרוב וגלה להם אמיתה של תורה". ענה לו ר' יעקב בר' יצחק אלנקוה ואמר: "רבנו, לעיר של כובי-אמונה אתה שולחני, כלום יש בי הכוח לסלק מדוחים רעים...? רבנו פינצי הרים גבות עיניו העבותות והיה כתמה. פניו לבשו חומרה רבה, אך מיד גמשך עליהן חוט של חסד והשיב לו בקול של בטחה: "אלהים יתן בך כוח, רבי יעקב, לך בכוחה של תורה והיא תפלט לך נתיב בלבבות". קולו של רבנו חיים מרדכי פינצי מנסר בחלל הקר של החדר, רוח אפו נושבת בו. ר' יעקב בר' יצחק אלנקוה מודקה ממטתו. כבר הפציע השחר, לבן, דומם, מין עוזו מתעורר בו בר' אלנקוה והוא חש עצמו רבי-כוח. נכון להטיל מרותה של תורה.

התפלל שחרית לבדו, בלא מניין, מחמת השלגים לא נפתחו בשבוע זה דלתות בית המדרש הקטן והסמוך, המכונה "בית מדרשו של הרב". בין כך ובין כך לא אבה לראות פני איש. אכל פת שחרית שערכה לפניו שוכנת ביתו ואחר כך פרש לחדר הספרים.

במחיצתם של גוילים עתיקים חש עצמו תמיד נאזר גבורה. דעתו מתרחבת עליו. מצטללת, דומה עליו שכל הסתומות שבחיים מתיישבים לפניו, ריח עובש נודף בחלל החדר. ישיש בן תשעים שנה שכן בו, שעוד בחייו היה חשוב כמת. אף על פי כן יציבות של תורה ומסורת חמורה קבעו להן קן בבית. האמנם אין מרחב לתורה בעיירה קטנה זו? ייתכן כי היא, התורה, חדרה כאן למעמקים, תחת להתפשט על השטח, רגע משנהו עלו בזכרונו של ר' יעקב כל אותן אמונות שבני העדה שרויים בהן ופניו נתכרכמו. אולם, הלא כרועה בא לכאן, שומה עליו אפוא לתהות

תחילה על קנקנה של עדה זו בטרם יוציא משפט. אפשר שאך מעט מאד מיטיבים בסלונקי להכיר את טיבם ואפיים של בני עדת ישראל בעיירות הבאלקאן.

הוא לא שמע את הקול שקרא בשמו מירכתי החדר. חכם משה אדרוקי עמד בפתח. משראה את רבו יושב בכורסה שקוע בהרהוריו, ניבא לבו כי הסערה אשר ציפה לה כבר התחוללה. הוא קרא לו בשנית. ר' יעקב יצחק אלנקוה ננער. פניו היו זועפות. הוא הציץ בחכם אדרוקי, הוקן השחוח, שעיקשות ותקיפות־לב רבה נחרתו בו בפרצופו המגוייד. משקרא בשמו חש אליו חכם אדרוקי, החוה קידה וישב על הדרגש ממול הרב.

ר' יעקב פתח בקול שביטא את כל ישותו התקיפה. פתאום נסתלקו כל היסוסיו והוא שב אל עצמותו.

— במצוותו של רבי ומורי חכם חיים מרדכי פינצ'י — פתח ואמר — באתי לכהן בעדתכם; הוטלה על שכמי השליחות הזו לשם כבוד התורה ועלי לקבלה ולקיימה.

חכם מושון אדרוקי השיב לו בקול של בטחה ושלוה:

— מקובל אתה עלינו, רבנו, וברוך יהיה רבנו פינצ'י אשר הנחה אותך אלינו. למקום של יראים באת, הצמאים לדבר ה'.

— יראים ותמימים — ניתק לפתע מפיו של ר' יעקב בר' יצחק וניחם מיד על דבריו.
— תמימים עם אלהים — נענה לו במנוחה חכם מושון, כמו לא חש בעוקצו של הרב — אמונה תמימה גם היא מעלה, חכם אדרוקי, הפטיר ר' יעקב ברצותו לתקן את אשר עיות.
— מעלה היא — הוסיף חכם מושון. אלה היו גם דבריו של רוענו הישיש והנאמן, הרב דמתא, זכר צדיק לברכה.

דממה ושתררה. כלבו של חכם מושון אדרוקי נצנצה תקוה. שמא בכל זאת יאבה הרב החדש לתהות על טיבם ומהותם של בני העדה? אם יכירם, ברי לו שגם יבינם.
ר' יעקב בר' יצחק אלנקוה חש עצמו לא בנוח. לא באפיק זה ביקש לכוון שיחתם. אלא שזקן זה, חכם אדרוקי, כוח נסחר לו להטות את איש שיחו לאשר יחפוץ.
— רבה העבודה לפנינו, — פתח הרב ממקום אחר, — ואני בוטח בכבודו כי יושיט לי עזרה וסעד.

— דאגת העדה לנגד עיני, רבנו, מעייני נתונים לה כל הימים. אמנם תש כוחי לעת זקנה. אך איני רשאי ליפטר מעולה של העדה. משא זה אשא על שכמי עד מותי.
— בכוח רוחך אתה שליט על העדה, חכם אדרוקי, — נענה הרב אלנקוה בתוקף.
נתרומם ממושבו והתחיל פוסע בחדר. הוא היה גבה־קומה ואיצטלתו הרחבה והשחורה נוגעת בקרסוליו. אף הדרת־פנים היתה לו שהחומרה שבעיניו הקדירתה קימעה. חכם מושון אדרוקי מדד אותו במבטיו ושבע קורת־רוח כָּאֵב הלוּבֵש יוהרה למראה יוצא חלציו. גועם חיוך רפרף על פניו של חכם אדרוקי. בטיחות נכנסה ללבו. יתכן כי לשוא חרדה נפשו וחיי העדה יוסיפו ילכו למישרים כאשר היה בימי חייו הארוכים של הרב דמתא.
מעודד ומאושש תחם דבריו חכם אדרוקי:

— צייתנים וענוים הם בני העדה, רבנו, ומוקירים שמך. הם נתנו עינם בך ואתה היה להם לפני לפני אבינו שבשמים.

חכם אדרוקי התקין עצמו לצאת. לשמע דבריו האחרונים נתכסו פניו של ר' יעקב בצל. חכם אדרוקי, כיון שהפך גבו לא ראה כי שוב עטו פניו של הרב חומרה רבה.

ה

במוצאי־שבת נועדו בביתו של הרב החדש ארבעה מנכבדי העדה. נתכנסו לא בבית עקד הספרים כמקובל, אלא באולם הקטן והמוזג, המואר באור נרות החלב של ההבדלה שהרב סיים אמירתה זה עתה. ר' יום־טוב הגביר, איש שיבה הדור, ישב על הספה הרחבה ליד הקיר ומחרות ענבר מתגלגלת בין אצבעותיו. בקצה השני של הספה ישב כעין ישיבת עראי, חכם אברהם נחמה, איש צעיר לימים וענוו, מיקירי העדה. ליד הקמין עמדה כורסה עמוקה, בה שקע כאילו בתנומה גבאי בית־הכנסת, חכם מרדכי בן־עטר. זקנו הארוך הסתלסל עד כרסו הנפוחה

ופרצופו השעיר הפיק עצמה ותקיפות רבה. הרביעי היה חכם מושון אדרוקי, שישב סמוך לדלפק ההברלה.

ר' יעקב בר' יצחק ידע שאלה באו להשיה עמו בעניין נכבד. לאחר אמירת כמה דברים שברגילות, כגון על עונת השלגים שהכבידה אכפה על העיירה בשנה זו שהיא מעוברת, על הדרכים הנשמות מחמת הכפור והקרה ופרנסתם של ישראל שנתקפחה בשל כך — פתח חכם מושון אדרוקי ואמר:

— רבנו, ימי שבט ממשמשים ובאים. כיום י"א לחודש שבט, הוא יום פטירתו של הרב נתן בן אלישע זכרונו לברכה, מקיימים אנו מנהג מקובל מדורות בעיירתנו, לעלות על קברו בבית-העלמין. אור ליום הפטירה אנו עורכים הילולה לכבודו של הצדיק ומשמשו עליהם השלום. קבלה היא בעיירתנו שרב העדה הולך לפנינו ביום זה שאנו חולקים כבוד לאותו צדיק. בשנים האחרונות לא זכינו כי רבנו, הרב המתא, יילה עלינו, מחמת תשישותו ושיבתו המופלגת. עתה, מן הדין כי יחודש המנהג ורבנו שיחיה ייספח אלינו בהכרת הצדיק והזכרת שמו.

— מן הדין, רבנו, מן הדין, — החרו החזיקו יקירי העדה אחרי חכם מושון ותלו עיניהם ברבם.

ר' אלנקוה בחן אלה המבטים שכיתרוהו והיה כנתון בסד. הדבר בא עליו במפתיע אך מיד התאושש וענה ואמר:

— הרבה עוררין יצאו מתפוצות ישראל על מנהג זה המקובל בעדתכם. עדיין לא נתתי דעתי ה...

— עוררין יצאו...? — זנק ממקומו הגבאי התקיף חכם מרדכי בן עטר, ונרתע מיד מקולו של עצמו.

— עוררין יצאו מתפוצות ישראל — נשמע בדממה, כאילו ממרחק בא, קולו הכבוש של ר' יוס־טוב הגביר, — מה עילה נמצאה, רבנו?

— מנהג קדום הוא, ר' יעקב בר' יצחק — חמק מבין שפתיו ההדוקות קולו הרך של חכם אברהם נתמה, הצעיר שבחבורה.

— אמנם מנהג קדום הוא — השיב ר' יעקב ופניו עטו הרהורים — קדום מאד, הילכך נשתכח מצואו. אך יש להם לאותם עוררין על מה שיסמוכו.

— יש להם על מה שיסמוכו? — נשמע שנית קולו של ר' יוס־טוב הגביר — אדרבא, ילמדנו רבנו!

קריאה זו שהיה בה ערעור על העוררין העמידה את ר' יעקב בר' יצחק על עומק שרשיו של מנהג זה בלבם של בני העדה. הכרה זו הביאה בו מבוכה והשרתה עליו דכאון. דממה גפלה בין המסובים. ר' יוס־טוב הגביר, שתד דבריו עדיין היה מנסר בחלל האויר, עצם עיניו, השפיל ראשו ומחרוזת הענבר נשמטה מידו. ר' אברהם נחמה כמו נפחד מן המחלוקת העלולה לפרוץ, דומה היה כי עוד מעט יצנח מקצה הספה ויקרוס תחתיו. ואילו חכם מרדכי בן-עטר, הגבאי התקיף, שקע בכורסה, הידק שמורות עיניו. במקום שר' יוס־טוב הגביר נוטל חבל בויכוח שבעניין, הרי הוא, הגבאי התקיף, כמיותר בעיני עצמו. רק חכם מושון אדרוקי היה ער ורדור. הוא הודקף ממקומו ואמר:

— רבותי, מנהג זה שמקובל בעיירתנו מדורות, מטבע הדברים שיקויים גם בדורנו ובדורות הבאים. לא ניתנה לנו הזכות והסמכות לפסול אותו או לבטלו. אפילו רצינו לא היה לאל ידנו לעשות כן. אם יצאו עוררין על מנהגנו זה — הרי העניין שנוי במחלוקת. הרבה מנהגות בישראל שנויים במחלוקת, כלום בשל כך הם מתבטלים? תכלית פגישתנו הערב היא להחליט על הכרזה אשר תצא השתא מאת רבנו ר' יעקב בר' יצחק אלנקוה, הכרזה על ההילולה דרב נתן, אשר תקויים במועדה כמדי שנה בשנה.

חכם מושון דיבר בקול מתון אך בבטחה רבה, גופו לא זע בדברו. אותה שעה היה הרב שעוז על הקמין שחום רב נבע ממנו. מכוון היה כאילו תקפתהו צינה. עיניו היו עצומות וחומרה רבה נשתפכה על פניו. לפרקים נתעוו פניו כמו סבל יסורים שבגוף. אולם מעט מעט התעשת, שקח עיניו ואמר:

— הכרזה מעמי, לאו מלתא זוטרתא. הודיה בצדיקותם של אלה, אלה הטמונים שם ובקדושת קבריהם... אי אפשי, חכם אדרוקי, אי אפשי...
— הלמה? — נעתק מפיו של הגבאי וגופו נודקר.

הרב הביט לעברו בעינים מושפלות והיה כתמה על העזתו של זה, שתקיפות של עם־הארץ היתה טבועה בו. אך גם פניהם של יתר המסובים הביעו תמיהה. על כן השיב:
— עוררין יצאו על קדושתם של אלה המחזקים בעיניכם צדיקים. יש הסבורים שאותם הקבורים שם אינם אלא... נביאי שקר אשר הוליכו שולל את בית ישראל והעבירו רבים על דתם ואמונתם, רהמנא ליצלן. כופרים היו ובעלי־כזב...

הגבאי התקוף והכרסתן חכם מרדכי בן־עטר, שסבר כי דברי תשובה אלה מכוונים אליו, ישב זקוף בכורסתו וכולו סבר של תמיהה. אמנם גונב לאזנו שמץ מה מדברי הבאי אלה, אך מעולם לא שת לבו אליהם. עתה שהדברים יוצאים מפורשים מפיו של הרב החדש — תמה היה ונכלם, נכלם ותמה.

המסובים שתקו. ר' יעקב בר' יצחק המשיך ואמר:

— ידועים הדברים בתפוצות ישראל, בכל עיירותינו הקרובות והרחוקות. ומן הדין שגם קהל קדוש סקופלייה יפקח עיניו ויתן בלבו את האמת לאמתה.

— שמועות אלה הגיעו אף הגיעו לאזנינו — נחלץ חכם מושון ואמר. ר' יום־טוב הוא שגלה אזנינו על הדבר בשובו ממסעותיו על פני התפוצות לפני שנים מספר.
נתעורר ר' יום־טוב הגביר ואמר:

— כן, ידועים אנו. ר' יעקב בר' יצחק, את אשר יש בפין לאמור. אותם המחזקים בעינינו צדיקים היו שלוחיו של משיח השקר שבתי צבי...

— הם, נתן העזתי ומשמשו — הוסיף בהתפרצות פתע ר' יעקב בר' יצחק אלנקרה. — הלהם חסגדו, רבותי, אתם באי־כוחו של קהל קדוש ספרדים בעיר סקופלייה?
ר' יום־טוב הגביר השיב בתקיפות שלא היתה מקובלת עליו:

— אנו, ר' יעקב בר' יצחק, לא קבלנו אלו הסברות ואלו ההוכחות שעדיין אינו חותכות, הם, בעלי ההוכחות, לחוד, ואנו בדעתנו לחוד. עדיין לא סברנו ולא קבלנו דעתם כלל וכלל.

עננים נתקשרו במצחו של ר' יעקב בר' יצחק. בת־קול זו ששמעו אזניו היה בה מן המאיים. אמנם במצוות רבו, רבנו חיים מרדכי פינצ'י, בא למקום זה כדי להטות תועים מדרכם הנלוזה. אולם עדיין לא הכין עצמו כדי לאסור מלחמה על תמימי הדעה. והנה הם, בני העדה, כבר מקדשים עליו מלחמה. דומה עליו כי הם שואלים: הלנו אתה או לצרינו? והוא תייב תשובה לאלתר. היום ולא בכל יום אחר. בלילה זה. ואולם כיצד ייעתר להם בעניין זה המתקרא „הילולה דרב נתן“ בשעה שידוע ברבים כי למשיחו של נביא השקר הם סוגדים, נביא השקר שבתי צבי? הוא סמך ראשו בידיו ושהה שעה ארוכה בדממה. משנשא ראשו היו מבטיו מעורפלים ומטושטשים. לא ראה שהמסובים יצאו את החדר אחד אחד בחשאי.

רק חכם מושון לברו נשתהה בחדר. ר' יעקב בר' יצחק לא ראהו, צלה של המנורה כמו מחה דמותו המכורצת. משראהו לבסוף ר' יעקב בר' יצחק חלף חיוך פתע בפניו, כמו התעודד קימעא מההכאון שאפף אותו. בשברון רוח חש כי בכוחו של חכם מושון לסעדו, לסמכו לבל יפול. ואולם חכם מושון הוא בר־פלוגתא שלו. מחיצות וסייגים ניצבים ביניהם ואין גשר עליהם. אין גשר... ומי יכריע את מי, ידיו של מי תרפינה תחילה? הוא, ר' יעקב בר' יצחק אלנקרה, שליחו של חכם רבנו חיים מרדכי פינצ'י, רבן של כל קהילות ישראל בסלוניקי, אם יפגע בו חצו של הדיין הותיק חכם מושון בר' שלמה בכר אדרוקי, ונבעה פרץ באמונתו — תורתו מה יהא עליה? הן נשלח לכאן לתקן את אשר עינתו דורות באמונתם של בני העדה הזו, ולא כדי לצרף את עצמו למניינם. חלשה עליו דעתו. ראה הר גבוה מזדקר לעיניו שכוח ועצמה רבה יידרשו ממנו להגיע לשיאו.

מירכתי החדר נישא קולו החד של חכם מושון אדרוקי:

— מצפה אני למוצא פיך, רבנו, לא אבוא בקהל עדתי עד אם אבשרם בשורה כי יקום רבם ויתייצב בראשם לפאר ולרומם ואת ההילולה...

ר' אלנקה נתעורר.

— מה דברים בפיק, — נזעק, ולבו נתכוון מעצמת כאב שבחוגה עמוקה, — כלום עלי לאשר ולקיים זה המנהג שאין משלו בישראל, מנהג של כפירה דרך תועים וכזב שבאמונה?... — אמונה בלא כזב, רבנו, אמונת יראים מקיימי מסורת אבות... ואם ירהיב אדם עוז ויניף גרון על מסורת זו להכריחה — כלום יעלה הדבר בידו? ראית אילנות שנגדעו גזעיהם ואמיריהם נפלו לארץ, כיצד לתקופת השנה צמחו ועלו, שילחו ענפים וכדים... אך בכדי תאמר רבנו, להסתער בכוחך הרב על אילן עבות זה, שב וזקן, הנערץ בלב לבה של עיירתנו... — נאמנים עלי דבריך, חכם מושון, — השיב ר' יעקב בר' יצחק ברטט של יגון — אך כלום פטור אני במפגיע מעולה של חובה זו? האם אין מוטל עלי לנסות כחיי, לומר לבני העדה דברי כיבושין, מוסר ותוכחה...?

— כבר קידמון אחרים, רבנו, במעשה זה, אולם, כלום ראויים הם בני העדה לתוכחה? כלום טמו מדרך הישר או כי יעברו עבודה זרה? למה תאמר להוכיחם, רבנו? חלילה לך, מן השמים יצא הדבר כי יקדשו ויפארו אתך צדיק נסתר שעצמותיו טמונות בבית־העלמין שלנו מדורי דורות, מן השמים יצא הדבר, הוא אשר אמרת, רבנו, כבר קידמון אחרים, ומן השמים רמוז להם כי יסלקו ידם מן המעשה... — מה דברים בפיק, חכם מושון.

— תא שמע, רבנו, עוד בדורות עברו קם אחד רב ונכבד ממרחק בא, מעיר סופיה, ר' רחמים בן מוהר"ר וינטורה, להשתטח על קברי צדיקים בעירנו וראה קברו של רב נתן בבית־העלמין והוציא עליו לעז וגדרו וכרגע יבשה ידו, נזדעק וביקש רחמים ומחילה, קיבל עליו ללמוד מן היום והוא בספרי המדת ימים של אותו צדיק נסתר ושב ורפא לו... הוא אשר אמרת, רבנו, מן השמים יצא הדבר, וחלילה לך להרים ידך, חלילה לך, רבנו... זו חובתי להזהירך... ואף אם לא תרחש אמונה בלבך לאלה הדברים המקובלים בעדתנו, הריני אומר לך, רבנו, חזור בך, חזור בך! אני, חכם משה בר' שלמה בכר אדרוקי, לא אתן, לא אתן! אני איש ידך, ואם חלילה תמאן, מוטב כי תשוב בדרך אשר באת בה ולא תמיט שואה, חס וחלילה, עליך ועל כל בני העדה... אלה הדברים אשר דיבר חכם מושון, פרצו מפיו לפתע בלא שנתכוון מלכתחילה לאמרם, אך משנאמרו ודאי שצריכים היו להאמר ואין חרטה בלבו.

רבנו יעקב בר' צבי נתרעד, מניין הקור הזה, מהרהר הוא בדמדום של הכרתו, כלום נפתח אשנב אל הלילה האפל אשר זעף שלגים משתולל בו? דומה עליו כי מוצג הוא יחידי בלב אותו בית־העלמין שבידכתי העיירה, אחד יחיד האומר לעקור אמונה של רבים הטמונים פה ושל רבים החיים עדיין בעיירה הרדומה, הקופאת...

לפתע התנער, חלמו נתנדרף ולנגדו נזדקרו עיניו של חכם מושון אשר עם כל היותן קטנות ועששות, מרחב עמוק נשתקף בהן, כים הגדול, ומשנצטמקו אלו העינים וחזר אליהן המבט הכבוש, נתגלו גם פניו של חכם מושון שרוך ואהבה וחמלה נתפשטו עליהן, כבשו לכו של ר' יעקב בר' יצחק, מנוחה ירדה עליו, כמו הקיץ מהתעלפות פתאום, הזיעה שכיסתה מצחו נמסה והולם לכו שקע אט אט.

חכם מושון שקע בכורסה, עתה אמר לגולל לפני רבנו אלנקה כל אותה פרשה מופלאה כפי שנודעה לו לחכם מושון, כפי שסיפרה זקנים, כפי ששמעה מפי סבו הישיש זכרונו לברכה, פרשת הופעתם של אותו צדיק נסתר בעיירה זו סקופלייה ביום ששי בשבת, י"א לחדש שבט שנת ת"ם.

— הסכת ושמע, רבנו, — פתח ואמר ממקום שהפסיק מחשבותיו, אותה שנה מעוברת היתה וישראל היו שרויים בקרה ובמצוקה, משבא החורף, לפתע בא, בזעף ובסערה, בשלגים רבים, בשעות הצהריים כבה אור היום ואפילה ירדה משמים לכסות את עין הארץ, אז החלה הרוח הומיה, נזהמת ממחשכים, כאנת אדם, כזעף אלהים האומר להכרית תבל וכל יושבי בה, ישבו יהודים ספונים בבתיהם, מקשיבים בפרעם לב לאנקות המתגלגלות בחוצות חזמה כי קול דברים אזניהם שומעות, פחד ואימה תקפו אותם, אימצו אמהות את ילדיהן אל לבן במורא וחרדה, רוח זו נושאת אבדן בכנפיה, רוח ה"ווארדאר" היא, ממעבה העמקים באוה, נישאת על גלי הנהר הגועשים ובדרכה תפיל, תקצור חללים, תינוקות רכים, ידע לב האם את אשר ניבא, פרצה

המגפה, וילדים רכים, כרובים וכים, נעלמו אחד אחד ועלו השמימה. אבות עמדו בתפילה ובשוועה אל אלהים ולא נענו. מה חטאנו, שאלו את נפשם, שככה ייפרע ממנו האלהים? והנבואה של שבתי צבי נתפשטה בימים ההם בכל תפוצות ישראל, כי תיכון ממלכת ישראל ויפיע המלך המשיח... ורבים מבני העיירה הוצגו ערומים, מכרו את כל אשר להם, והתעתדו לעלות לארץ-ישראל. רק לאות ציפו. האות לא ניתן... שמועות הלכו ובאו כי שבתי צבי המיר דתו, רחמנא ליצלן. נתקבלו יהודים לשמע הבשורה הרעה וקראו בחרדה: „שמא ניתכה עלינו חמת אלהים על כי אמרנו לקרב את הקץ...?“ בין כה וכה עמדו יהודים מרוקנים מכל וכל, מאמונה, מכסות לעורם, בלא קורת גג לראשם, אכלים ושכולים... והמוות בעיירה קוצר וקוצר ואין אומר לו הרף. רוח ה„וארדאר“ השתוללה, הלילה, שלגים וגשמי זלעפות ירדו משמים, החשכה גברה ועמקה עד... עד שלפתע פתאום נשחררה דממה, כאילו ניספו כל יושבי תבל בה. בוקר, משהקיצה עדת ישראל הקטנה שבעיר סקופלייה, נתבהלו שבעתיים מאימת הדממה. לבס הלא מצפייה. מה יארע?... מה יביא יום זה בכנפיו? יום זה היה הששי בשבת, י"א לחודש שבט שנת „ת"ם עונך בת ציון“.

ר' יעקב בר' יצחק אלנקות כלא נשימתו. פרשה זו ידועה אף ידועה לו, אשר עולל אותו משיח-שקר עדיין חרות בגופו הפצוע של העם, דם ודמע הקיו ממנו, זעזע אשיות התורה הקדושה, ועדיין נחלקים ישראל עליו. בסלונקי עירו קיימים בני כת, מצאצאי ישראל המה, אשר עדיין יסגדו לו. ברי לו, נבטי הרע הוא עדיין לא נעלמו כולם, וברטט זכרו יהודים אותה פרשה נסערה, ואחד מאלה הנבטים עדיין פורה בגופה של עיירת ישראל קטנה וקדושה זו. סקופלייה שמה.

חכם מושון, אשר דומה היה כמרכו פזורי מחשבתו ומתאמץ לשכך המיית רוחו, המשיך ואמר:

— בביתו של רבנו הקדוש, חכם רבי עובדיה קלמארו זכר צדיק לברכה, רב ודיין בעיירתנו בימים ההם, שררה דומיה. רבנו הקדוש היה כלוא בחדרו שממנו לא יצא זמן רב. יומם ולילה היה שרר בתפילה, בצומות ובתעניות, מצרף צירופים וגימטריאות לדעת סיבת הפורענות הזאת. הוא מעוטף בטליתו ותפילתו ולפתע נשבה עליו רוח חזקה ונתבדרו כנפות טליתו הרחבה, כמו נפרץ הלון לחורף, חש בקרה גדולה, אך מיד שככה הרוח וחכם רבנו עובדיה קלמארו נשא עיניו והביט סביבו. אדם עמד לפניו, זקן שחור וסבוך לו, לבוש איצטלה של רבנים ישנה ובלגיה, ומצנפת שחורה דהויה לראשו. פשט רבנו הקדוש את ידיו הצנומות לפניו, השעין גבו אל כורסתו, ולפתע חש כי גילוי יש כאן, אות בשורה. האמנם הגיעו תפילותיו למרום? אסף גבות עיניו, קמט מצחו ופתח שפתיו לדובב: „ברוך הבא!“

— רבנו עובדיה קלמארו, — פתח האיש ודיבר בקול רם ושפתיו לא נעו, — רבנו עובדיה, ממרחקים אני בא, קור ורוח בעצמותי, תן נא לי מחסה בביתך עד הערב, עוד היום אשבוק חיים לכל חי...

— דברים שבפליאה, רב וחכם, — נענה לו ברטט רבנו עובדיה קלמארו, — הכיצד, כבר הגיעה שעתך?...

— הגיעה שעתך, רבנו, אשר על כן באתי היום לכאן לעשות חנייה מנדודי. תועה בדרכים, אמרתי, אבואה אל זו העיירה למען אשכון בקבר ישראל, אטמין עצמותי בין קבריהם הקדושים של בני העדה, היום, ערב שבת, אשיב רוחי אל על. ואתה, רבנו, צוה ויערכו לי לוויה ויטמינו עצמותי בקבר ישראל, ועוד זאת אומר לך, רבי ומורי, במוצאי שבת יבוא לכאן גם משמשי ובאותה שעה יאסף אף הוא אל עמו, ואותו, את משמשי, קברו למרגלותי בבית-העלמין של עיירת ישראל זו הקדושה...

פשטה השמרעה בעיר, כי אחד צדיק נעלם הופיע בבית הרב. „הזה פשר הדממה?“ שאלו יהודים בתמיהה ופחד. „כיצד בא ובאיזו דרך הגיע, איש לא ראהו בהכנסו לעיירה, לא נשמעו צלצלי זוגים וכרכרה לא נראתה, הכיצד הגיע?“ אלה שואלים ואחרים מקשים קושיה חמורה: „בקיטונו של הרב נתגלה לפתע, לא ראהו בהכנסו לביתו. אין זאת כי אחד מל"ו צדיקים הוא.“ עוד הם מקשים שואלים והערב בא, ומבית הרב יצאה השמועה כי נפטר אותו צדיק לאחר שפשט ידיו ורגליו, קרא קריאת שמע ועצם עיניו, ראה רבנו עובדיה קלמארו כי נתקיימו דברי

האיש, שלח את שליחו להודיע לבני עדתו כי איש צדיק, אחד מל"ו נסתרים, נפטר מן העולם בערב שבת וכי יערכו לו הלוויה גדולה ויבא לקבר ישראל שבעיירה. כל בני העדה ספדו לו לאותו איש צדיק שרק רבנו עובדיה קלמארו זכה לחזות פניו. היו ישראל מגלגלים כל אותה שבת ברוח קדושה זו שנשבה על פני העיירה ונעלמה. עוד הם מסיחים והשבת באה אל קצה. ובמוצאי שבת לפני ההבדלה יצא מן החשכה זקן נסתר, בלוי וקרוע ונתגלה בבית הרב. אמר רבנו את ההבדלה ואותו זקן נסתר ספן בפניה, מקלו בין ברכיו, כמו מתעתד לילך לו מיד. משסיים הרב את ההבדלה אמר לקרב אליו. אולם אותו זקן פשט ידיו לפניו כאומר להקים מחיצה. הוא לא פתח פיו ולא אמר דבר. השתרע על רצפת העץ החורקת. הניח מטהו הארוך לצדה, שילב ידיו על לבו וקרא קריאת שמע. אותו רגע נפת רחומו. רבנו עובדיה קרב אליו ועצט את עיניו של הנפטר. ועוד באותו ערב נערכה לו הלוויה גדולה ונקבר למרגלות הרב הצדיק הנעלם כאשר ציחה.

חכם מושון סיים את סיפורו:

— למחרת, ראשון בשבת, שככה המגפה. רוח ה"ווארדאר" עוד הוסיפה לנשב באותו החרוף, אולם כמו פסחה על בית ישראל שבעיירה, נשבה מעל לגגותיהם, ובתינוקות ובעוללים רכים לא פגעה. אכן אירע גם, רבנו, שליח ממרום בא. וזאת הצדקה והשילומים אשר בני העדה גומלים עם אותו צדיק נסתר.

רבנו ר' יעקב בר' יצחק אלנקוה סמר בשרו מקור רב. יושב היה בפניה עטוף בשמיכה. האש באח כבתה מכבר והלילה הפליג הלך. דומה כי אשמורת אחרונה קרבה ובאה. לבו היה מסוער ועטוף תוגה עמוקה. מחשבותיו נתערבבו ושוב לא השיג דבר, ואילו חכם מושון ער היה כמו אך עתה הקיץ מתנומת בוקר. קרה לא נשתלטה עליו וכוחות רבים גמסכו באבריו. היתה דממה. חכם מושון, בלא שיצפה לתשובה, פנה והלך.

1

יום ההילולה ממשמש ובא, ובכיתו של הגבאי התקף, חכם מרדכי בן-עטר, נתכנסה מועצה גדולה. הבית עמד בסופה של סמטה והיה נטול הידור מלבד ומלגו. חזיתו היתה מוכת-סערה ואשנבים זעזערים, מכוסיי-כפור, חרוצים היו סמוך לתינתורת הגג. באולם בו נתכנסה המועצה שרר תום נעים ורך, ובעד הדלת-הפתוחה חדר ריח תבשילים המעוררים תאוות אכילה. המסובים, נכבדי העדה, ישבו על ספות רכות, מהם חורזים מחרוזות ענבר בין אצבעותיהם, כולם מצפים היו לבואו של חכם מושון אדרוקי הדיין, שהיה שוהה בשעה זו שלפני חצות היום בביתו של הרב. רבנו יעקב בר' יצחק אלנקוה.

כשנכנס חכם מושון, כפוף-קומה במקצת, נתרוממו המסובים קימעה וכרכוהו במועל יד על החזה. חכם מושון ישב ביניהם, סניו המורדת כתמיד ורק עיניו מבריקות במין ערות שבמחשבה. מיד פתח ואמר:

— רבותי יחידי הקהל! מנהג אבותינו בידינו לקיים זה המנהג, זאת ההילולה לזכר הצדיק נתן בן אלישע אשכנזי וזכרונו לברכה, רבנו הקדוש עליו השלום סמך ידיו על זה המנהג ובימיו חגגה עדתנו חגה ביראה ובשמחה. רבנו הצדיק חכם יעקב בר' יצחק אלנקוה שיחיה, חלוקה דעתו עליו בנוגע לזה המנהג אשר עוררין יצאו עליו, לדבריה, בתפוצות ישראל, אולם, אנה, בני עדת ישראל שבסקופלייה אי אפשר לנו לשנות מן המנהג. אסור באיסור חמור לבטלו חס ושלום. בזכות הצדיק שעצמותיו הקדושות טמונות בבית-העלמין העתיק של עיירתנו נמלטנו בדורנו מהרבה צרה ומצוקה שירדה על בית ישראל בכל אתר ואתר. לקחתי דברים ארוכים עם רבנו ר' יעקב בר' יצחק אלנקוה וקרה אקוה שלא יסטה מזה המנהג, ולא ישנה מן המקובל בעיירתנו מדורות. שעל כן אנו בני העדה הייבים ומצווים להחל בתכונה לקראת יום ההילולה, כמנהגנו מדי שנה בשנה.

המסובים החשו, לאזניהם גונב כי הרב החדש ממאן לקיים בגושפנקה שלו את זה המנהג, אולם דבריו של הדיין הותיק הניחו דעתם. עתה חיכו למוצא פיו של ר' יום-טוב הגביר, ר' יום-טוב הגביר דרכו בענוה ודיבורו מתון. הוא פנה אל חכם מושון ואמר:

— בני העדה הזאת יכירו ויעריכו את פעלך, חכם מושון, להטות לבו של רבנו ולקרבו

להבנת ענייננו, בוטחים אנו בך וסומכים על מבינותך, ואם תאמר כי רבנו יעתר לנו, הרי האצלת עלינו שפע שמחה. ברוך תהיה לנו, חכם ר' משה אדרוקי, ותזכה לחיים ארוכים בעבור החובה שנפלה על שכמד.

חכם מושון נתכוון על מקומו לשמע הדברים בשבח. ור' יוס' טוב המשיך:

— ועתה נגש אל המצוה הרוממה ונכריז במעמד זה על אחד מיקירי העדה שבתוכנו אשר על כתפיו יוטל זה הטורח הקדוש לפאר את ההילולה, ולהיות שר הטקס השתא. שעל כן אני מודיע על דעת המקום ועל דעת כל בני העדה הקדושה שבעירנו סקופלייה כי החכם הענוו, הצדיק הישר, חכם אברהם בר' יוסף נחמה, הי"ו, הוא יטול המצוה על שכמו בזה השנה. המסובים נתעוררו בתרועת שמחה. ר' יוס' טוב כיוון ללבם. רק חכם אברהם שהיה ספון בפניה נבוך עד מאד. פניו הרוות האירו והוא עצם עיניו. חכם אברהם עמד לעלות ולהתיישב בירושלים מיד אתר הפסח. ידעו בני העיירה משאת-נפש זו של חכם אברהם נחמה שקיימת בו משנים. עתה גמר אומר לעלות אף על פי שהדרכים לארץ-ישראל הן בחזקת סכנה. על כן סברו הכל כי מן הדין שחכם אברהם נחמה יזכה במצוה קדושה זו.

הגבאי התקיף חכם מרדכי בן-עטר, שכשם שהיה מהיר-חימה כן היה מהיר-שמחה.

נענה ואמר:

— אשק ידיך, ר' יוס' טוב, הרי שזוכה השתא למצוה גדולה ומכופלת. ברוך אתה לנו בשל

זו הבשורה.

הכל ציפו לדברו של חכם מושון. רק מעטים מבני העדה ידעו עד מה מתענה הוא ביסורים מאז יום המישי לאתר השקיעה, שעה שהופיע הרב החדש בשערי העיר. עתה, בין אחיו בני עדתו, רוח לו מעט וחיוך של אור זרח על פניו הנעוות. על כן יצאו הדברים מפיו ברטט של התעוררות רבה.

— רבותי, — פתח — מקובל עלינו חכם אברהם בר' יוסף נחמה, איש מזרע צדיקים,

ישר וענוו, גדולה ומכופלת המצוה הנו השנה, שעלינו להראות לעיני רבנו החדש את כל גדולתה ויפעתה של ההילולה דרב נתן. ומי לנו כחכם אברהם שיהא ראוי וזכאי לכך? באשר על כן מצרף אני דעתי לדעתו של ר' יוס' טוב המכובד.

המסובים קמו והקיפוהו לחכם אברהם נחמה שעניו היו כבושות באדמה, נטלו ידי

וברכוהו ואחר פנו איש לעברו בחדא.

?

בביתו של חכם אברהם נחמה רבה התכונה. משודע דבר מיניו נתקבצו בביתו גשם, קשישות ורכות בשנים, גשי מעשה ושומרות מצוה, כדי ליטול חלק בהכנות להילולה. במטבת המרווח שתקרתו גבוהה, נצטופפו הנשים ליד דוכנים שהוצעו ארעית מלוחות עץ ארוכים. בראשית המלאכה נלושו עוגות ותופינים ממותקים שנאפו בתנור החם שמראתו כמערה. כל אותה שעה היו הנשים הקשישות מזמרות זמירות של כיסופים לתורה הקדושה. והיה קולן השלו מרטיט בשמחה ובתוגה חליפות. ובזמן דומה היה עליהן כי חידשו נעוריהן. הרכות בשנים מוניטין יצאו להן כהתלזזות ויחדעות חידודים של חכמה. כשעיפו הזקנות נתמלא החדר מצחלות צחוק של אלו העלמות. וכל אותה שעה גבהו ערימות התופינים והמגדנות, צוהלים באדם רך של חלבון וזרירים פתיתי שומשמין וקינמון. הריח החם נתפשט בכל חללו של הבית והגיע עד נחיריהם של הגברים שנתאספו לעת ערב בחדר הסמוך והיו מדיינים באותו עניין.

חכם אברהם נחמה החשה כל העת. לא עצר כוח להכיל שפע זה של כיסופים וקדושה שנשתפכו עליו מכל העברים. על כן הניח להם לרעיו אנשי שלומו כי יגלגלו בדבר כאוות נפשם וככל הדרוש לעניין. בראש ובראשונה שיננו המסובים לעצמם את סדר המנהג מקובל בכל שנה ושנה. תחילה תפילת שחרית באשמורת האחרונה; לאחר התפילה, בהפציע השחר, קריאת מזמורי תהלים ופרקים מהזוהר הקדוש; אחרי כן לגימות וטעימות ליד שולחנות בבית הכנסת, לאבות ובנים, זקנים וטף, עם הנץ החמה ביקור של בני העדה בבית-העלמין להתפלל ולהשתטח על קברו של הצדיק נתן בן אלישע. כל אלה המנהגות הסדרים קבועים היו ועומדים מדורי דורות ולא היה בהם חידוש כלל. אלא שבכוחו של הממונה על הטקס לפאר ולרומם

ההילולה על-פי יכולת הונו וממונו. ובידוע היה שחכם אברהם נחמה אינו מן הצידיקנים, שעל כן תהא ההילולה השנה נעלה על כל קודמותיה.

עד שעה מאוחרת של לילה גלגלו המסובים באותו עניין ונפטרו לבתיהם. בחוץ כיסתה אפלה את האדמה העטויה כסות לובן ודממה. הרוח שרקה שריקות יאוש ובעתה, נפתלה בעננים השחורים, קרעה שוליהם, הפיצתם ופרצה למרחב. פתותיה שלג בזהקות בתשכה, מסתהרות במחול אלם ונפלות. אף על פי שהלילה כבר בעצומו, עדיין דולקים אורות בבתים. ליל שימורים הוא הלילה הזה לבני העדה. לותיקין שבה. ביתו של דיין העדה, חכם משה בר' שלמה בכר אדרוקי, שרוי בבדידות ודממה. בני הבית נמו שנתם בתוך החשכה. רק בחדרו של הדיין דולק נר שפתילתו מהבהבת באין מנוחה. ריחו הטוב של החכם הזקן שרוי בחדר זה תמיד. בשעה זו מצוי חכם מושון אדרוקי בביתו של הרב ר' יעקב בר' יצחק אלגקות. הוא מנסה אליו דברים זו הפעם האחרונה. דומה כי דברים גדולים מתרחשים בחדר הספרים בו הם יושבים שעה ארוכה. אור הנרות בחדר פוחת והולך. דלת חורקת. גוש של אופל חומק בעד פתח החצר. הדיין הישיש חוזר לביתו.

ח

טרם שחזר ביום י"א בשבט. בבית-הכנסת הקטן אורות דהים וחשכה קרה. שלושה מניינים של יהודים מתפללים בו. רעדה בעצמותיהם. ספק מצינת הלילה ההשינה שנטרפה, ספק מפני פחד הקדושה העתידה להתגלות. היו נחפזים במקצת בשעת התפילה כמו לא היא עיקר עניינם היום. ועד שסיימו תפילתם הפציע אור שחר עטוף קדרות רבה.

עתה נחשבצו בני העדה לערוך את השולחנות. ספסלים הוסטו ממקומם. עמודים נישאו על כתף וכסאות הורמו עד שנתפנה מקום רב במרכזו של בית-הכנסת. במקום שהשולחנות נערכו מתוך המולה ומהומה רבה. בעד פשפש ואשנב שברשת העזרה הגישו הנשים את כל מיני התרגימה ערוכים בסטי גחושת צהובה וממורטת. גם צלוחיות יי"ש הוגשו. חכם אברהם נחמה פתח היום את דלתות המזווה הגדול שבביתו. ירושה מאביו ומאבי אביו, והוציא מתוכו את כלי המזכרת היקרים, צלחות של כסף, גביש ונחושת, מכויריות ומקושטות ומצויירות מעשה אמן מדורות עברו. בגביעים של זהב נוצץ היה היי"ש ויין-הצימוקים כזהר רב שפרצופי בני האדם נשתקפו בהם. כמנהג בערב יום הכיפורים, כשמציצים יהודים בבבואות שלהם הנשקפות בשמן הזך והצלול. גדולה מאד היתה המצווה בעיניו של חכם אברהם נחמה ולא היה דבר שנמנע מעשות לשמה.

מעט מעט שככה ההמולה בבית הכנסת. מעין דממה של עייפות ירדה על הקהל. ישבו במקומותיהם מכווצים ומכורבלים כמו בושו על שוללו וסבאו באין עוצר בידם. באותה שעה נתגלתה דמותו של הדיין חכם מושון אדרוקי. עצב לן על פניו הקמוטות העפעפויו היו שמוטים כאילו לא עצר כוח להרימם. בצעד מתון, כדרכו בכל ימי חייו הארוכים, פסע למקומו הקבוע ליד ההיכל. אחריו באו נכבדי העדה, והכל קמו ממקומם ללכת.

הדרך הלבנה והכבושה בערפל נדחקה בין טורי בתים שחוחים שבפרוור הגויים. מתוכם הציצו פני אכרים אפופי תמהון. תחום העיירה. מכאן ואילך משעול מרופש, מתמתחים פסי מסילת-הברזל שמאחריה משתרע בית-העלמין היהודי. המקום נראה קרוב ואף על פי כן אין להגיע עריו. יש לעקוף שבילים וחתומות-יער, שיחים ושוחות. על פני צומת המסילה עוברים בקצת תפוזן כעדר צאן הנדחקות אחת לרעותה, אף על פי שאין זו שעתה של הרכבת.

שער בית-העלמין פתוח לרווחה. משעברו בני העדה את הסף, דומה היה כי הקור והרוח, השלגים ומעטה הערפל נשתיירו מאחריהם. שני גברתנים צעדו בראש ובידיהם יעים לגרוף את השלג מעל המצבות. מעט מעט נחשפו המצבות העתיקות של הצדיק ושל משמשו. והקהל אימץ עיניו לקרוא אותיותיהן. נשתררה דממה. הכל תלו עיניהם בחכם מושון, שראשו היה שחוח על לבה. הוא התנער מעט, נשא ראשו ומצמץ בעיניו לעבר האופק כתר ומחפש מה. בלי משים נישאו גם ראשיהם של העומדים לעבר האופק. אולם חכם מושון לא השתהה עוד ובקול רם אמר: — רבותי יחידי הקהל! הנה באה והגיעה זו השעה הקדושה בחיי עדת ישראל קדושה ספרדים בעיר סקופלייה. על דעת כל בני העדה ועל סמך מנהג אבותינו המקויים מדורי דורות, אני

הקטן בבני העדה, משה בן שלמה בכר אדרוקי, מכריז ומתדיע על פתיחת זו ההילולה הקדושה. הרב דמתא זכרונו לברכה שכיהן פאר בעדתנו סמך ידו על זה המנהג ובחסות תורתו קיימנוהו בכל ימי חייו. ואילו רבנו יעקב ברי יצחק אלנקה, יבדל לחיים ארוכים, שחדש הוא עמנו, לבו חלוק עליו, ואולם, רבותי יחידי הקהל, בוטח אני בהכמתו וביושר לבו של רבנו ולא פסה אמונה מלבי כי בוא יבוא אלינו.

חכם מושון עצר דיבורו. קול רחש עבר בקהל, והדיין המשיך:

— רבנו עדיין לא בא, ואולם מצווים אנו לקיים את המנהג במועדו ולא להשהותו. בואו וקראו אחרי את גוסס כתובת המצבה למען ידע ויכיר כל העם את שמו של הצדיק הנפטר זכרונו לברכה.

חכם מושון נשתהה כדי נשימה ופתח בקול צלול ורם:

„בית מועד לכל חי מצבת מנוחת הרב האלהי עיר וקדוש מן שמיא בוצינא קדישה כמוהר"ר אברהם בנימין נתן אשכנזי נ"ע שנתבקש בישיבה של מעלה ביום ששי אחד עשר לח' שבט שנת ת"ם עונך בת ציון לס"ק."

בני הקהל חזרו אחרי חכם מושון בקול של יראה רבה. סיימו בזה ופתחו במזמורי תהלים ובפסוקים שתחילתם באותיות שמו של הצדיק הקדוש ובעל הנסים שהצילם מחרב וממגפה. אחר התהילים החלו בקריאת האדרא רבא וזוטא הכתובה בלשון ארמית החתומה בפניהם.

אותה שעה היו הנשים פושטות במורד בית־העלמין. שם בין השיחים מפכה מעיין מים דלוחים. מי המעיין קפואים היו ורק טיפין טיפין נטפו ממנו ונקבו בור שחור ומרושש בצתור השלג. גשים עקרות וידועות חולי, אמהות ששיכלו את בר בטנן, סבלו שפתיהן החוורות במים אלה שנבעו ממעינות הישועה של אותם צדיקים נסתרים.

כבר סיימו בני העדה את קריאת האדרא, סגרו הספרים ונשקום, ועדיין קול רחש ותפילה הומים בקרבם, נפשם עוד לא רוותה, אך הנה נשמע קולו של הגבאי התקיף חכם מרדכי בר־עטר:

— יהודים, הסו!

בני העדה הביטו לעברו בתמהון רב. דיין העדה חכם משה בר שלמה בכר אדרוקי, עמד בסמוך לו על בהונות רגליו, דומם וידיו פשוטות לפניו. אי־מזה הופיע בין בני העדה צועד בגאון ובבטחה ופניו קורנות באור של האצלה עליונה, רבנו יעקב ברי יצחק אלנקה, רבה החדש של קהילה קדושה ספרדים בעיר סקופלייה שעל נהר הארדאר.